

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:4, Issue:21
sssjournal.com

pp.3264-3270
ISSN:2587-1587

2018
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 01/06/2018 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 19/08/2018
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 19.08.2018

İRAN İSLAM DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASINDA TÜRKİYE İRAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNDEKİ DÖNÜŞÜM VE BÖLGESEL SİYASATE ETKİLERİ (1979-2011)

THE TRANSFORMATION OF TURKISH-PERSIAN (IRANIAN) RELATIONS DURING PRE AND POST ISLAMIC REVOLUTION AND ITS EFFECTS ON REGIONAL POLITICS (1979-2011)

Dr.Öğr. Üyesi Abdürrauf AYDIN

Artuklu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü. araufaydin61@gmail.com

ÖZ

Varşova paktı (SSCB) ve Kuzey Atlantik ittifakının (NATO) var olduğu iki kutuplu bir dünyada İran da gerçekleşen (1979) İslam devrimi eş zamanlı denebilecek bir zamanda (1980) Türkiye’de de askeri darbe gerçekleşmiştir.

Bu her iki olayın sonucu olarak, iç ve dış siyasetler yeniden şekil almaya başlamıştır. Kuzey Atlantik İttifakının bir üyesi olarak Türkiye, ittifaka bağlı kalarak "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" şiarını/ilkesini, İran ise (NATO) İttifakının en etkin üyesi olan A B D ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini kopararak ve Varşova Paktı ile ilişkilerini yeniden düzenleyerek "Ne Şarki Ne Garbi Cumhuriye İslami"/ (Ne Doğu Ne Batı İslam Cumhuriyeti) şiarı/ilkesi ile iki kutuplu bir dünyanın dışında bir model inşa etme yoluna gitmiştir.

İran devriminin ilk yıllarına denk gelen ve 8 yıl süren İran Irak savaşı sırasında, Türkiye İran ekonomik ve ticari ilişkileri yeni bir boyut kazanmış ve takip eden yıllarda da dalgalı bir seyir gözlenmiştir.

Bu çalışmada islam devrimi öncesi ve sonrası Türkiye İran sosyo-ekonomik ilişkilerinin boyutuna değinilecek ve Ortadoğu coğrafyasında son yıllarda yaşanan gelişmeler/değişimler de göz önüne alınarak bu coğrafyada önümüzdeki dönemlerdeki muhtemel etkileri irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye İran Ekonomik İlişkileri, Ekonomik ilişkiler.

ABSTRACT

Military coup erupted in Turkey in 1980 simultaneous to the Islamic revolution (1979) which took place at a time when a bipolar world in which Warsaw Pact (USSR) and the North Atlantic Treaty Organization (NATO) existed. As a result of these two events, the international and domestic policies appeared to be taking shape again. Committed to the North Atlantic Treaty Organization as a member of the alliance and adhering to the principle of "Peace at Home, Peace in the World," Turkey resorted to the course of constructing a new model falling outside of the bipolar world through breaking down economic and political relations with the United States which is the most effective member of the NATO and rearranging its relations with the Warsaw Pact by refereeing to the slogan of "Neither oriental nor occidental Islamic Republic" (neither eastern nor western Islamic Republic).

The economic and commercial relations between Iran and Iraq acquired a new dimension during the early years of the Iranian revolution and Iran-Iraq war which lasted eight years. However, important variations (ups and downs) were observed in the interactions of these two states in the aftermath of the Iranian revolution. In this study, the extent of social and economic relations between Turkey and Iran is analyzed before and after Islamic revolution. Taking into the considerations the developments/changes taking place in the recent years in the Middle East, potential impact of such interactions on this region are evaluated for the coming periods.

Key words: Turkish Persian economic relations, economic relations.

1. OSMANLI DÖNEMİNDEN CUMHURİYETİN KURULUŞUNA KADAR SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Türk ve İran imparatorlukları/devletleri, bugün “Ortadoğu” olarak tanımlanan bölgelerde Abbasi Devleti/Halifelîği döneminden (Takizadeh, 1956: 50-54) İsonra kültür, tarih ve politikaları ile etkin olduğu bilinmektedir.

İran 10.Yüzyılın sonlarından 20.yüzyılın başlarına kadar Türk hanedanlar tarafından yönetilmiş (Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri, 2010: 5) bundan dolayı Türk İran milletleri arasında yüzlerce yıllık geçmişe sahip siyasî, ekonomik ve kültürel ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişkiler, özellikle siyasî ve ekonomik konularda zaman zaman dostane, zaman zaman gergin hal almaktadır. Bir güç mücadelesi olan Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında her iki ülke yeni bir format ile ortaya çıkmışlardır. Osmanlı devletine, İslam dininin Sünni formatı sıfatıyla, doğu ve güneydoğudaki beylikleri ile Kürt aşiretleri bağılıklarını bildirmiş ve tabi olmuşlardır. Diğer yandan, Safevi devleti de Mısır’daki Memlûklular ile ilişkilerini keserek İslam’ın şia formatında bir devlet şeklini almıştır.

Osmanlı dönemindeki Türkiye İran ilişkileri, genel olarak tarihten gelen ve bölge üzerinde rekabetten kaynaklanan sorunlar karşılıklı iyi niyet ve dostluk çerçevesinde halledildiği belgelerden anlaşılmaktadır (Arşiv Belgelerinde Osmanlı- İran İlişkileri, 2010: 5). Ekonomik ilişkiler bağlamında karedeniz ticaretinde önemli bir role sahip olan Trabzon –Erzurum-Tebriz Ticari Transit Yolu(Arşiv Belgelerinde Osmanlı- İran İlişkileri, 2010:116, 170 ve 224) İran dış ticaretinde 1830-1900 yılları arasında önce gelişme göstermiş daha sonra da zaman içinde önemini kaybetmeye başlamıştır. 1850-1860 yılları arasında Trabzon-Tebriz yolu İran’ın ticaret hacminin % 40’ını taşıırken, 1900 yılında bu rakam %10’a düşmüştür(Issawi’den aktaran Şen, 2008:140-170).²

Osmanlı devletinin son dönemleri sayılabilecek dönemde "İttihadı İslam Siyaseti"³ hareketi İran'da da önemli din adamları ve aydınlar tarafından olumlu karşılık bulmuş ise de, 20.yüzyılın sonlarından I.Dünya savaşı sonlarına kadar Pan Türk ve Pan Turanizm düşünceleri ve İttihat ve Terakki Parti politikaları her iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilenmiştir(Safi Pur, 2007: 100) ve (Takizadeh, 2004).

2. CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN İSLAM DEVRİMİNE DOĞRU SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Türkiye’de Cumhuriyetin kurulması, İran’da Kaçar Hanedanlığına son veren Rıza Han’ın iktidara gelmesiyle her iki ülke ekonomik ve siyasî bakımdan birbirine yakınlaşmaya başlamışlardır. Bu yakınlaşmada Atatürk ve Rıza Şah’ın etkisi büyüktür (Cetinsaya, 1999: 149-151).⁴ Türkiye ve İran’da yapılan ve eş zamanlı gerçekleşen siyasî yapı değişiklikleri iki ülke ilişkileri bakımından yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

¹ Farsça kaynaklarda genellikle Türkiye –İran ilişkileri, 1979 İslam devrimi dönemi hariç tutulursa, genel olarak: 1.Akkoyunlu Devleti’nin sonlarından Nadir Şah’a kadar olan dönem. 2.Nadir Şah döneminin sonlarından Meşrutiyet’e kadar olan dönem 3.Meşrutiyet döneminden I.Dünya Savaşı sonuna kadarki dönem 4.İran’da Rıza Şah hükümetinin, Türkiye’de de Atatürk’ün rehberliğinde Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasından sonraki dönem olarak tasnif edilir.TAKİZADEH, Hasan, Ravabıt-ı İran ve Türkiye (İran- Türkiye İlişkileri), Mecelle-ı Yagma, Şumareye Duvvum, Urdubehişt mah 1335/1956, s.50-54,

² Sanayileşen Avrupa Devletleri, 19. yüzyıl başlarından itibaren ürettikleri malları Doğu’ya ve Doğu’nun da hammaddelerini Batı’ya taşımaları için yeni yol ve güzergah arayışına girmişlerdi. Başta İngilizler olmak üzere bir çok Avrupa devleti daha ucuza mal olan Tebriz-Erzurum-Trabzon yolunu kullanmaya başlamaları Karadeniz ticaretinde önemli bir aşama olmuştur Issawi, Charles, “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route,” International Hjournal of Middle East Studies, 1970. 1, s. 18-27. ŞEN, Ömer, İmparatorluğu Kurtarmak, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s.140-170.

³ İslam ülkelerinde işgal ve sömürge hareketlerinin başlaması üzerine ifade edilmeye başlayan "İttihadı İslam" hangi dönemde kullanıldığına ilişkin değişik görüşler bulunmaktadır. Sultan II.Abdulhamit dönemi siyaseti olduğunu iddia edenler olduğu gibi bu terimi Bernard Lewis'in 1774 kadar götürmüş, ayrıca İttihadı-ı İslam kavramının Pan-İslam olarak İngilizceye tercümesi ilk defa 19 Ocak 1882 tarihli The Times’da yayınlanan bir makalede yer almıştır. Bu ifadenin Fransızca tercümesi de M.G. Charnes adlı bir şahıs tarafından, Des Deux Mondes’de 1881 yılı sonlarında kullanılmış ve Fransız yazar mezkûr makalede bu hareketi 1870 yılına kadar götürmüştür. (<http://www.ikinciabdulhamid.com/iaforum/pan-islamizm-politikasi-ii-abdulhamid-e-munhasir-degildi-t835.html> erişim: 01/11/2012)

⁴ Bu dönem ilişkilerinde, 22 Nisan 1926 tarihli “Dostluk ve Güvenlik Andlaşması” bir dönüm/kırılma noktası olmuştur. (G.Cetinsaya, Avrasya Dosyası, s. 149-150). Özellikle 1930 sonrası siyasî ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için yapılan anlaşmalar göze çarpar. Anlaşmaların TBMM de onaylanması sırasında dönemin Dış İşleri Bakanı Ş.SARAÇOĞLU mecliste konuya ilişkin yaptığı konuşmada, iki ülke arasındaki ilişkilerde gelinecek noktayı özetler niteliktedir:

“Uzun yıllardan beri İran Devleti ile olan münasebatımız iyi komşuluk, iyi dostluk ve iyi kardeşlik esaslarına dayanıyordu. Bilahare İran Devleti bütün varlığı ile ilim ve fen, terakki ve tecceddüt yolunu tuttu. Zaten aynı yolun ateşli yolcusu olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve vatandaşları İran’daki bu hamleyi ve feyizli hareketleri yakından ve muhabbetle takibe başladılar.” (Aydın Tarihi, No. 43, (Haziran 1937), s. 20.

Atatürk ve Rıza Han'ın iktidarı dönemindeki Türkiye ile ikili ve bölgesel işbirliği arayışlarında, ekonomik ilişkiler bakımından önemli bir yer tutan Trabzon-Tebriz Transit Yolu'na işlerlik kazandırma çabaları ve bu yolun, Batum – Tebriz yoluna tercih edilmesi, İran'ın devlet politikası olmuştur (Aydın, 2012: 184-192). Bu dönemde sınır sorunları çözülmüş ve ilişkilerin, sağlam bir hukuki temele oturtulmasına çalışılmıştır. Sadabat Paktı'nın kuruluşu ile Ortadoğu coğrafyasında bu dönemde ilk bölgesel işbirliği teşkilatı kurulmuştur. Bu işbirliğinin işlerliğine en iyi örnek İran -Türkiye ve İran -Irak arasındaki sınır ihtilaflarının çözülmesidir.

II. Dünya Savaşı sonrası ilişkiler önceki döneme göre sönük bir hal almıştır. Çünkü; 25 Ağustos 1941'de İran, Sovyetler Birliği (Rusya) ve İngiltere (daha sonra ABD) tarafından işgal edilmiş ve Türkiye bu durumu endişe ile karşılamıştır. Bu tarihten itibaren iki ülke ilişkileri yeni bir döneme girmiş II.Pehlevi (Muhammed Rıza Pehlevi 1944) (Abrahamian, 2009: 132) dönemi başlamış ve bu dönem 1979 İran İslam İnkılabı dönemine kadar sürmüştür.

Şah, babası Rıza Han gibi Türkiye -İran ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemişse de, 1941 işgalinden sonra 13 yıl sürecek bir ara dönemde göze çarpan ekonomik gelişme sağlanamamıştır. 1938-1946 döneminde İran en büyük dış ticareti Birinci sırada Rusya 2. sırada ise ABD yer almaktadır.(İran, 1968: 73). 1951 yılında Türkiye ve İran arasında havacılık alanında bir protokol ve 1964 yılında da transit geçişlere (BCA geçişleri geliştirmesine dair anlaşma ve BCA transit geçişleri geliştirmesi amacıyla yetki verilmesi: *BCA, Fon: 30.18.1.2*) ilişkin 2 protokol imzalanmıştır.

Bu dönemde siyasi (Çetinsaya, 2002: 262) ⁶ ve ekonomik yapı nedeniyle Türkiye-İran iktisadî ilişkileri gerçek potansiyeli yansıtmamaktadır (Dinçer, 2004: 51). 1955 yılından itibaren ekonomik ilişkilerin düzeltilmesi konusunda girişimler bulunmakta olup, bunların en önemlisi Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 19-26 Eylül 1955 tarihinde gerçekleştirdiği ziyaretin ardından İktisadî işbirliği hususunda 26 Eylül 1955'te Türk-İran Müşterek Tebliği'nin ilan edilmesidir. Ziyaret sonrası Nafia Vekili (Bayındırlık Bakanlığı) Kemal Zeytinoğlu başkanlığında üst düzey bürokratlardan oluşan komisyon kurulmuş ve bu komisyon, başta ulaştırma olmak üzere (Demiryolu ve Karayolu) ekonomik ve ticari konularda müzakerelerde bulunup anlaşmaları imzalamak üzere yetkilendirilmiştir (BCA, Fon: 30.18.1.2 Yer:141.101.14 Tarih:29.11.1955). Bu bağlamda İran'ın Kum kenti civarlarında bulunan petrol rezervlerinin Türkiye üzerinden geçecek bir boru hattı ile İskenderun'a bağlamak konusunda (BCA, Fon: 30.18.1.2 Yer:147.58.4 Tarih:14.11.1957) görüşmeler yapıp yetki kararı tanzim edilmişse de (1957) bu proje hayata geçirilememiştir.

1944-1964 yılları arasında, Türkiye-İran ticaret hacminin genel ithalattaki payı % 0, 01 ile % 1, 44 arasında olmuştur (Dinçer, 2004: 90) . 1962 yılından itibaren nispeten istikrara kavuşan İran ile 1964 yılındaki Türkiye'nin ihracatı 4,4 ithalatı 6,4 milyon dolardır (İran, 1968:88) .

Bu dönemde, bölgesel ekonomik birlik olarak Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1964 yılında kurulan RCD (Regional Cooperation For Development) üyeler arasında ticaretin artırılması ve sanayileşmek için müşterek tesislerin kurulması olarak özetlenebilecek amaçlarını gerçekleştirmede başarılı olamamıştır (Sarı, 2005: 117-130) . Örneğin; 1971 - 76 yılı İran'a yapılan ihracat sırasıyla 4.1, 12.0, 11.9, 14.7, 37.0, 33.5 ithalat ise 4.6, 14.6, 14.7, 42.3, 26.1, 109.4 (milyon dolar) (İran, 1979: 29) olup, bu ticarete 1975 yılı hariç Türkiye dış ticaret açığı vermektedir. Bu dönemde İran, ithalatını büyük kısmını A.B.D, Batı Almanya, Japonya ve İngiltere'den yapmaktadır. İhracatın ülkelere göre bölünüşünde ise ön sıralarda Sovyet Rusya, Batı Almanya, A.B.D., İtalya, Kuveyt, Macaristan, Kıta Çini ve Japonya (İran, 1979: 26) yer almaktadır.

3.İRAN İSLAM DEVRİMİ VE SONRASI SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Varşova Paktı (SSCB) ve Kuzey Atlantik ittifakının (NATO) var olduğu iki kutuplu bir dünyada İranda gerçekleşen (Şubat 1979) İslam Devrimi, 1879 Fransız Devrimi ve 1917 Bolşevik Devrimi gibi önceden öngörülmemiştir (Kuran, 2001: 307). Bölge ve dünya siyasetine etkisi dolayısıyla Türkiye İran ilişkilerini analiz edebilmek için İran devriminin siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenlerinin objektif bir biçimde irdelenmesi gerekir. Bu çalışmada her iki ülke ilişkilerinin daha çok ekonomik yönleri esas alındığından ayrıntılı açıklamalara yer verilmemiştir.

Devrimin yeni dengelere dayanan bir toplumsal sistem ve yapı oluşturma özelliği (Zengin, 1991: 35) ile "Ne Şarki Ne Garbi Cumhuriye İslami" (Ne Doğu Ne Batı İslam Cumhuriyeti) şiarı/ ilkesi ile iki kutuplu bir

⁵ Türkiye ve İran, Sadabat Paktı ile başlayıp Bağdat Paktı ile süren çizgide siyasi, askeri ve ekonomik alanda işbirliğine gitmişlerdir.

⁶ Başta petrol olmak üzere millileştirme hareketine girişen Musaddık dönemi Türkiye -İran ilişkileri gerilmiştir.Türkiye, İran'ın Sovyet Blokuna yaklaştığı gerekçesiyle İngiliz/ABD ittifakı yanında yer almış ve İran'a uygulanan petrol ambargosuna uymuştur(Geniş bilgi için bkz. G. Çetinsaya, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye- İran İlişkileri" Ankara 2002, C.17, s. 262).

dünyanın dışında bir model inşa etme yoluna gitmiştir. Devrimden aylar sonra Türkiye'de 12 Eylül 1980 tarihinde silahlı kuvvetler yönetime el koymuş (1980-1983), aynı ay içinde 22 Eylül 1980' de (8) yıl sürecek Irak -İran savaşı başlamıştır. Türkiye bu savaşta tarafsızlığını ilan etmiştir.

1981-82 yıllarında petrol karşılığı *takas* anlaşmalarının uygulanması ile iki ülke ticaret hacmi 9 kat artmıştır (Bölükbaşı, 1990: 99). Elbette 24 Ocak 1980 yılında alınan ekonomik kararları gereği ithal ikameci ekonomik yapının terk edilerek ihracata dayalı liberal politikaların uygulanmasının, bu süreçte önemli rolü olmuştur.

Aralık 1983 yılında seçimle işbaşına gelen Turgut Özal hükümeti takas ticaretine büyük önem vererek 2 milyar civarında olan dış ticaret hacminin 1984 yılında 3 milyar dolara çıkarılmasını hedeflemiştir. Bu dönemde, 1964 yılında kurulan RCD (Regional Cooperation For Development) 1985 yılında ECO ya dönüştürülerek Türkiye- İran- Pakistan arasında bölgesel ekonomik teknik ve kültürel işbirliği çabalarının artırılması yoluna gidilmiştir.

1986 yılında petrol fiyatlarında yaşanan düşüş nedeniyle ticaret hacminde önceki yıllara göre önemli oranda düşüş yaşanmış, 1987 yılında ise yükselişe geçmiştir.1988 yılında savaşın sona ermesiyle birlikte ekonomik ilişkilerde bozulmaya başlamış ve ticari ağırlıklı ilişkiler yerine askeri politik ve ideolojik söylemler her iki ülke gündemine girmeye başlamıştır (Beşariye, 2009: 73-111 ve 123-175).⁷

1988 den başlayarak 1990 yılların yarısına kadar olan dönemde, her iki ülke ilişkilerini derinden etkileme potansiyeline sahip bölgede ve dünyada çok önemli hadiseler vuku bulmuştur. Başlıcaları; iki kutuplu dünyanın bir kutbunu çökmesi nedeniyle yeni devletlerin ortaya çıkışı, devrim lideri Ayetullah Humeyni'nin vefatı, Irak'ın Kuveyt'i işgali ardından Amerika'nın müdahalesi gibi hadiselerdir. Bu da her iki ülkede politik karar vericileri ekonomik ve siyasi ilişkileri yeniden dizayn etmeye zorlamıştır. Elbette bu tarihlerde Amerikan hegemonyasındaki tek kutuplu dünyaya gidiş yönündeki eğilimin Türkiye İran ilişkilerindeki etkisinin göz önüne alınması gerekir.

TABLO I Türkiye ve İran arasındaki Anlaşma ve Protokoller

ANLAŞMANIN ADI	İMZA TARİHİ
Ticaret Anlaşması (Yürürlükte)	22.09.1964
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	12.05.1980
Ekonomik ve Sınai Teknik İşbirliği Anlaşması	09.03.1982
Doğalgaz Anlaşması	12.08.1996
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (Tarafımızdan onaylanmıştır. Yürürlüğe girmesi için İran tarafının onayı beklenmektedir).	12.08.1996
Ticaret Anlaşması (İran Meclisinde onay beklenmektedir).	21.12.1996
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (Sayın Cumhurbaşkanımızın Haziran 2002 ziyareti sırasında yeniden parafe edilmiş olup Parlamentoların onayından sonra yürürlüğe girecektir).	21.12.1996
Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması	21.12.1996
Tüpraş-National Iranian Oil Co. Petrol Anlaşması	14.07.1997
Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Karar	23.12.1998
Gümrük İşbirliği Anlaşması (Tarafımızdan onaylanmıştır. Yürürlüğe girmesi için İran tarafının onayı beklenmektedir).	Haziran 2000
Karma Ulaştırma Komisyonu Mutabakat Zaptı	01.02.2001
Türk Eximbank-İran İhracatı Garanti Fonu (EGFI) Mutabakat Zaptı	Haziran 2001
KEK 16. Dönem Mutabakat Zaptı	26.12.2001
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (İran tarafının onayı beklenmektedir).	17.06.2002
Standart Kuruluşları Arasında İşbirliği Protokolü	Temmuz 2002
Veterinerlik Alanında Mutabakat Zaptı	30.09.2002
Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Ekonomik İşbirliği Mutabakat Zaptı	30.09.2002
Karma Ulaştırma Komisyonu Mutabakat Zaptı	26.09.2002
KEK 17. Dönem Mutabakat Zaptı	25.04.2003
Bitki Karantinası ve Bitki Koruması İşbirliği Anlaşması	25.04.2003
Ortak Ticaret Komitesi 2. Toplantısı Mutabakat Zaptı	01.10.2003
Sivil Hayvancılık Mutabakat Zaptı	03.12.2003

⁷Bu söylemler/politikalar/uygulamalar Türkiye'nin siyasi gündemini 2012 yılı itibariyle de meşgul etmektedir. İran'daki boyutu ile yapılan bir çalışmaya için bkz.BEŞARİYE, Hüseyin;İran' da Devlet Toplum ve Siyaset, Çeviren M.Koç, Ağaç yay.İst.2009, 1997 'e kadar s.73-111, 1997 sonrası içins.123-175.

Karma Ulaştırma Komisyon Mutabakat Zaptı	24.12.2003
Turizm Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı	27.04.2004
KEK 18. Dönem Mutabakat Zaptı	29.07.2004
KEK 23. Dönem Mutabakat Zaptı	19.01.2012

Kaynak: T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği
<http://www.musavirlikler.gov.tr/altdetay.cfm?AltAlanID=368&dil=TR&ulke=IR>

TABLO II Türkiye ve İran arasındaki Dış Ticaret 1989-2012

YILLAR	TÜRKİYE'NİN İHRACATI	TÜRKİYE'NİN İTHALATI	TİCARET HACMİ	TİCARET DENGESİ
1989	561.033	233.475	794.508	327.558
1990	495.910	492.400	988.310	3.510
1991	486.903	79.885	566.788	407.018
1992	455.286	364.883	820.169	90.403
1993	289.543	613.899	903.442	-324.356
1994	249.515	692.380	941.895	-442.865
1995	268.434	689.476	957.910	-421.042
1996	297.521	806.385	1.103.906	-508.864
1997	307.007	646.402	953.409	-339.395
1998	194.696	433.026	627.722	-238.330
1999	157.815	635.928	793.743	-478.113
2000	235.785	815.730	1.051.515	-579.945
2001	360.536	839.800	1.200.336	-479.264
2002	300,000	919,000	1,218,000	-619,000
2003	534,000	1,861,000	2,394,000	-1,327,000
2004	812,000	1,962,000	2,774,000	-1,150,000
2005	913,000	3,469,000	4,382,000	-2,556,000
2006	1,057,000	5,623,000	6,680,000	-4,566,000
2007	1,387,000	6,613,000	8,000,000	-5,226,000
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.758	3.405.896	5.430.654	-1.381.138
2010	3.042.957	7.644.781	10.687.738	-4.601.824
2011	3.590.410	12.461.359	16.051.769	-8.870.949
2012/10	9.329.068	10.368.190	19.697.258	-1.039.122

Kaynak: TÜİK

İki ülke arasında 12.08.1996 yılında imzalanan Doğalgaz Anlaşmasının ardından mevcut ticaret hacmi önceki yıllara nispeten büyümüştür. 1998-1999 yılları hariç tutulduğunda 2002 yılına kadar dış ticaret hacmi yaklaşık olarak 1,2 milyar (\$) dir. Oysa 1980 li yılların başlarında 2,5 milyar (\$) olup, 1985 yılında da 1 milyarı (\$) aşmıştır. Dolayısıyla gerçek potansiyelinin oldukça altındadır. 2009 yılı hariç tutulursa dış ticaret hacmi düzenli olarak artış eğilimindedir.(Bkz.Tablo-II). İran İslam Devriminden 2000 yıllara kadar Türkiye'nin İran'a yaptığı ihracatta üretim yapılarında değişiklik olmuş ve bu değişim 1980'de en avantajlı ilk iki fasıl olan hububattan ve dokumaya elverişli sentetik ve suni devamsız liflerden, 2005'de "motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet" vb. ile "nükleer reaktörler, kazan; makine ve cihazlar, aletler, parçalar"a kaymıştır (Akal, 2008: 271-296) .

Ayrıca, İki ülke arasında, resmi kayıtlara dayanmayan, yolcu beraberliği (bavul ticareti), sınır pazarları ve diğer yollardan kayıt dışı olarak gerçekleşen önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Kayıt dışı olması nedeniyle hacmi tam olarak bilinmemektedir (TCEB:www.musavirlikler.gov.tr). Türkiye'den İran'a yönelik gerçekleşen kayıt dışı ihracatın; döşemelik ve perdelik kumaşlar, beyaz eşya, her türlü hazır giyim ve ayakkabı, tekstil ham ve ara maddeleri, temizlik ve gıda maddeleri, kozmetik ürünler, oto yedek parça ve aksesuarları gibi maddelerden oluştuğu bilinmemekte (TCEB, 2004) olup, Türkiye ve İran arasında bu güne kadar imzalanmış herhangi bir Serbest Ticaret Anlaşması bulunmamaktadır.

4. SONUÇ

Dış ekonomik ve siyasi olaylar bu dönemde her iki ülke ilişkilerinde önemli yer tutmaktadır. Örneğin 1941 yılında İngiltere (daha sonra ABD) ve SSCB tarafından işgale uğrayan İran'ın Türkiye ile ilişkileri önceki döneme göre zayıflamıştır. Bu nedenle her iki ülkenin de ilişkileri geliştirme isteği olsa da, dış faktörlerin sınırlamaları ile karşılaşmıştır. Bu bağlamda CENTO Sovyet tehdidine karşı geliştirilmiştir. Esasen başta ABD olmak üzere batı ittifakı Sovyetlere karşı blok olarak uzak durulması durumunda bu ittifakları desteklemişlerdir. CENTO paketi üyeleri olan Pakisatan, İran İrak ve kendi aralarında ekonomik ticari siyasi

müzakareler yapmışlarsa da aktif adımlar atamamışlardır. 1953 yılında İran'da, ABD ve İngiltere destekli askeri müdahale ile Musaddık'ın iktidardan uzaklaştırılması 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak başbakanı Nuri Said Paşa'nın öldürülerek askeri darbe yapılması, Türkiye'de ise seçimle iktidara gelmiş Adnan Menderes hükümetinin 27 Mayıs 1960' ta askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılması ve daha sonra yargılanarak idam edilmesi olayları yaklaşık 7 yıl içerisinde meydana gelmiştir. Bu üç olay, dönemin egemen güçlerine rağmen Ortadoğu ülkelerinin kendi aralarında ekonomik siyasi ittifaklara girmesine imkan bırakmamıştır.

1979 İran İslam İnkılabında “Ne Şark Ne Garp İslam Cumhuriyeti” şiarı/ ilkesinin arka planında tam bağımsızlık fikri olsa bile devrim, her iki süper güce bir meydan okumadır. Meydan okumanın nedenlerini İran ve Türkistan coğrafyasının ondokuzuncu asırdaki İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesi sahasına dönüşmesinden 1953 yılındaki İngiliz ve ABD desteği ile Musaddık hükümetinin devrilmesinden sonra devrime giden süreçte aramak gerekir. 1989'dan sonra ABD önderliğindeki küresel ekonomik ve askeri güce ve himayesindeki İsrail'e bu meydan okuma devam etmektedir.

Bunun karşısında ABD, İran'ı rejim değişikliğine zorlayarak küresel ekonomik sisteme entegre etme ve enerji havzalarına Ortadoğu'da tamamen hakim olma hedefindedir. Bu hedefine ulaşmak için de ekonomik ambargo araçlarını kullanmakta ve İran'ın nükleer çalışmalarını da dünya barışını tehdit etmesi gerekçesi ile baskı unsuru olarak kullanmaktadır. ABD, ayrıca Türkiye'nin de bu konuda yanında yer almasını istemektedir. Ortadoğu coğrafyasında son yıllarda yaşanan gelişmeler/değişimler de göz önüne alınarak ve geçmiş esas alındığında, başta Türkiye-İran ilişkileri olmak üzere, bu coğrafyada önümüzdeki dönemlerdeki muhtemel etkileri üzerine bu çalışmanın bir sonucu olarak aşağıdaki argümanlar ileri sürülebilir.

1. Tek kutuplu bir dünyadan birden fazla kutuplu dünyaya geçişin yaşandığı günümüzde başta Türkiye – İran ekonomik siyasi ilişkilerinin seviyesinin belirlenmesinde, her iki ülke tamamen bağımsız davranamayacaklardır.

2. İran İslam Devrimi öncesi ve sonrası dönemde özellikle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi hususunda Türkiye ve İran tarafından hedeflenen bölgesel ekonomik işbirliği arayışları (**RCD, ECO, D-8**, ve ayrıca **Tablo I**'de yer alan ticari anlaşmalar); **AB, NAFTA** (Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması) örneklerine kıyasla bir kurumsal altyapı ve işlerlik kazanmamış olup, kuruluş hedeflerine ulaşmamışlardır.

3. Türkiye, devrim sonrası ABD ve batı ittifakları çerçevesinde uygulanan ve uygulanmak istenen ambargo kararlarına karşı olmuştur. 1980 yılında batı ittifakının ambargo kararına uymamış, 2010 yılında da BM'in İran'a yeni yaptırım kararı uygulamasına ret oyu vermiştir. Bu tutumu ile bölgesinde ve dünyada huzurun tesis edilmesi için kendi gücü nispetinde katkıda bulunmuştur.

4. İran ve Türkiye devletleri birbirleriyle rekabet ve çatışma yerine uzlaşma ve işbirliği siyasetini takip etmeleri halinde ekonomik yarar sağlayabilmeleri mümkün olacaktır. Bu tarz siyaset nüfuz alanları olan Ortadoğu bölgesine siyasi gerginliği azaltacak ve dünya barışına katkıda bulunmasında önemli bir faktör olacaktır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

Fon Kodu: (30.18.1.2) Yer No: 120.70.19 / 121.86.17 /147.58.4

Arşiv Belgelerinde Osmanlı- İran İlişkileri (2010), Başbakanlık Devlet Arş. Gen.Müd. Osmanlı Arivi Daire Başkanlığı Yayın No.111, Ankara.

İran Milli Kütüphanesi

اسناد از روابط ایران

و ترکیه (1304-1320) سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلام می ایران تهران 1382/

(İran-Türkiye İlişkilerinde Bazı Kayıtlar (2004), (1925-1941), İran Milli Kütüphanesi Yayını, , Tahran

Kitap ve Makaleler

ABRAHAMIAN, Ervand (2009), Modern İran Tarihi, (Çev.Dilek Şendil) T.İş Bank. Yay. I.Baskı, İst.anbul.

AKAL, Mustafa (2008), “Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticaret Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 7(2), s.271-296.

AYDIN, Abdür-rauf (2012), “Rıza Şah Döneminde Türkiye Ve İran Arasında Ulaştırma Altyapısının Geliştirilmesi Bağlamında Trabzon–Tebriz Transit Ticari Yoluna İşlerlik Kazandırma Çabaları (1925-1941)”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Kış-2012 Cilt:11 Sayı:39 Winter-Volume:11 Issue:39

BÖLÜKBAŞI, Süha (1990), Türkiye ve Yakındaki Ortadoğu, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara.

CETİNSAYA, Gökhan (1999), “Ataturk Donemi Türkiye İran ilişkileri, 1926-1938” , Avrasya Dosyası Sonbahar, İran Özel Sayısı.,s.149-150.

ÇETİNSAYA, Gökhan (1997), “Türkiye-İran İlişkileri 1945-1977”, Türk Tarih Kurumu yayınları sempozyum bildirileri, Ankara.

ÇETİNSAYA, Gökhan, (2002), Cumhuriyet Dönemi Türkiye- İran İlişkileri, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

DİNÇER,M.Zeki (2004), “Türkiye İle İran Arasındaki Dış Ticaret İlişkileri" Stratejik Araştırmalar Dergisi Sayı: 3 Yıl 2 , s.51

TAKİZADEH, Hasan (1335/1956), “Ravabit-ı İran ve Türkiye (İran- Türkiye İlişkileri)”, Mecelle-ı Yagma, Şumareye Duvvum, Urdubehiş mah, s.50-54.

ISSAWI, Charles (1970), “The Tabriz-Trabzon Trade, 1830-1900: Rise and Decline of a Route” , International Hjournal of Middle East Studies, 1, s. 18-27

KAZMAN, Kenneth- MIGDOLOWITZ Carol (1996), “Iran-Turkey Pipeline Deal : The Geopolitics of Natural Gas”, CRS Report for Congress, October 10 s.

KURAN,Timur; Yalanla Yaşamak Tercik Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları, çeviren :A.Timurtekin, YKB yay,2001.

ZENGİN, İsmail; İran Devrimi ve Orta doğuya etkileri, Milliyet Yay. 1991,İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Ayın Tarihi,T.C.Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü ,<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/Ayintarihi.htm>

İran; İstanbul Ticaret Odası, 1979, Ülke Etütleri Dizisi, no.9,İstanbul

İran; İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1979, İstanbul